

Tsvetana Georgieva

(Bulgaria, Sofia, University of Library Studies and Information Technologies)

The Metamorphoses of Bulgarian Literary History

Institute of Slavic Studies, University of Vienna

An overview

Abstract: On 22 June 2021 the Institute of Slavic Studies at the University of Vienna hosted a presentation titled *The Metamorphoses of Bulgarian Literary History*. Scholars from the Institute for Literature at the Bulgarian Academy of Sciences as well as experts in Bulgarian studies from the Universities of Freiburg, Vienna and Belgrade and elsewhere took part in the forum. The participants showcased key texts representing the new literary historical writing (the monographs *Bulgarian Literary Secession/Decorativism*, Vera Mutafchieva – *between Literature, History, Politics and Geopolitics*) published in recent years. The discussions featured topics provoked by the Bulgarian issue of the *Der Sturm* magazine of 1929, the problems surrounding the e-Dictionary of Bulgarian Post-liberation literature, the difficulties faced by Bulgarian literary archaeology, the problems of Bulgarian cultural history presented in the collection *Ivan Vazov and Konstantin Velichkov – in/beyond the Chrestomathy*, as well as the concept of ‘end’ in Bulgarian literary modernism.

Цветана Георгиева

(България, София, Университет по библиотекознание и информационни технологии)

„Преображенията на българската литературна история“

Институт по славистика, Университет Виена

Обзор на форума

На 22 юни 2021 г., по покана на лектора по българистика доц. Бисера Дакова, в Института по славистика на Виенския университет се състоя отлаганата няколкократно, поради пандемията от коронавирус, литературоведска презентация, под надслов „Преображенията на българската литературна история“.

Форумът целеше да бъдат представени ключови текстове на новото литературноисторическо писане, в т.ч. научни монографии, издадени в последните години, отразяващи същностни насоки на българската литература. Идеята на форума идва в подкрепа на обстоятелството, че през последните десетилетия настъпиха мощни преобразувания в историзирането на българската литература. Промениха се дескриптивният език, който анализира от неочаквани гледни точки изследваните обекти, лексиката (често почерпана от преводи на актуални произведения в хуманитаристиката), терминологията, която демонстративно се отграничава от изхабеното идеологическо описание и която – по забележителен начин – сама очертава и задава непознати области на изследване. Впоследствие се промени (също така рязко) обектът на литературоведското изследване – списъкът с имена на автори се разшири с премълчавани преди или със забравени личности: множество автори бяха актуализирани за литературния живот (и за

литературната история) и това рефлектира фундаментално върху неизменната картина на българската литература и трансформира тази картина в значителна степен.

Друга по-нататъшна съществена крачка беше формулирането по нов начин и различното представяне на класиците, на фигури от българския литературен канон. Т.е. трябваше техните утвърдени позиции в литературната история, както и клишираните етикети, с които бяха обозначавани, да бъдат проблематизирани и поставяни под въпрос, и изобщо да бъде релативиран ординерният поглед върху дадено класическо творчество, като към него бъдат приложени нови, неочаквани подстъпи. Като резултат от това „деавтоматизиране“ на канона възникна съвършено различна панорама на класическата българска литература – границите на известните периоди и литературни течения също се оказаха относителни и проблематични, необходими бяха други критерии, перспективи, дори спекулирания, за да бъдат описани новоразкритите структури и да бъдат класифицирани.

Доколко обаче това бе възможно? Къде се съдържа обективността при такива огромни трансформации, не е ли тя в зависимост от новата политическа конюнктура? Не остава ли – въпреки всички стремежи да се разгради устойчивата структура на историческото писане до 1989 година, да се изличи и разруши – старият канон неуязвим и „вечен“ със своите констатации, схеми, конфигурации? Не живее ли голямото мнозинство от читателите с остарелите представи и предубеждения спрямо значимите представители на класиката?

На тези и на други въпроси се опитаха да дадат отговор участниците в научната презентация.

В изказването си *доц. д-р Бисера Дакова* (Институт за литература към БАН – Институт за славистика, Виенски университет) се спря на специалния български брой на списание „Der Sturm“ (1929, кн. 2-3) и на непривичната, несъвпадаща с изградените у нас литературноисторически представи, визия на „младото българско изкуство“. Съставител и преводач на текстовете в този брой (с изключение на кратък авторски текст от Панчо Владигеров) е завършилият философия, агрономство и икономически науки Иван Тутев (1902 – 1983), пребиваващ през посочения период в Германия и близък с кръга на левите експресионисти около Херварт Валден. Образът на българската литература, така както е зададен в манифестното встъпление на редактора и преводача на представените текстове, е целенасочено обеднен чрез същностни тенденции и художествени насоки: на преден план са изведени конструктивисткото начало, патосът на колективизма, веществената образност с подчертана национална обогатеност. Символизмът е радикално отречен като приключено и пагубно направление за българската литература. Единственото споменато име на автор в това въведение е името на Гео Милев, определен като „*der Sammelpunkt der Avantgarde des Neuen*“ (събирателен пункт на авангарда на новото). Според така очертанния образ на новата българска литература са подбрани и самите текстове в броя. Включен е откъс от поемата „Гибел“ на Иван Хаджихристов: открит е в различни свои вариации мотивът за побратимяването на поета/твореца с нищите и маргиналните, с масата на гладните и изтерзани тълпи, а ведно с това и уклонът по антилитературност и примитив. Явен е стремежът у издателя и концептуалиста на специалния брой да оформи и утвърди именно визията за заземено, конкретно, наситено с български реалии изкуство, като в този смисъл особено значещ изглежда подборът на стих. „Грижа“ от (символиста!) Иван Мирчев, изцяло социално-предметно, на стих. „Поет“ на Н. Фурнаджиев (нетипична авторефлексивна творба на спонтанния имажинист), подчертано актуалният, автентично-натуралистичен фрагмент от поемата „Ад“ на Г. Милев (през гледната точка на тълпата от отхвърлени, отритнати същества, призоваващи поета да се взре в страданията им);

сходен е фокусът на изображение в подбрания отрязък из повестта „Каменно време“ на Людмил Стоянов – насочен към обезличена, угнетена, обезправена човешка група. Във фолклорно-битов контекст се вписват „Село“ на Ламар, „Хайдутите“ на Н. Марангозов, „Жътва“ от самия Иван Тугев, конструктивистката творба „Авиатор“ на Ламар.

Бисера Дакова отбеляза, че задълбоченото вглеждане в контекстите около специалната българска книжка на „Der Sturm“ от края на 20-те години на XX век би разкрило и други послания на конципираното в нея „младо изкуство“. Че е необходимо тя да бъде вписана в сред другите актуални визии на българската литература за периода.

Доц. д-р Елка Димитрова (Институт за литература към Българската академия на науките) изнесе доклад на тема „Българският модернизъм: пролегомени към Края“, тематично насочен към своеобразната фиксация на модернизма върху „края“ – към неговата постоянна обвързаност с усещането за крайност, при все че почти всички модернистични направления заявяват себе си през термините на началото и раждането. В резултат се получава комплексният конструкт „край-начало (смърт-раждане)“, който плътно съпровожда модернистичното светоусещане. Елка Димитрова се спря по-детайлно, от една страна, върху съвременните теоретични теории, литературни и културни течения, свързани с продължението и възраждането на модернистичните направления. От друга страна, върху политическия и социалния характер на културното явление модернизъм – като едно от възможните обяснения за неговата репродуктивност. В този контекст тя очерта и връзката „репресирана култура – възраждане – модернизъм“, илюстрирана с примери от Ирландското национално възраждане, Украинското разстреляно възраждане и съдбата на българския модернизъм след 1944 г.

В изказването си проф. д.ф.н. Цветана Георгиева (Университет по библиотекознание и информационни технологии – София) представи своето най-ново изследване – монографията си (под печат) със заглавие „Българският литературен сецесион/декоративизъм“ – като едно историколитературно и рецептивно-херменевтично изследване в контекста на съвременната литературна наука.

Историкокултурната преценка на периода Fin-de-siecle и на сецесиона практически започва едва в епохата на постсоциализма и постмодерната култура. В Германия например, изучаването югендцил (Jugendstil) се активизира едва през 70-те години на 20. век. У нас представителите на литературния сецесион/декоративизма (Николай Райнов, Емануил Попдимитров и др.) бяха маргинализирани като автори по идеологически причини (от социалистическото литературознание) и не попаднаха в литературния канон и след 1989 г. (бидейки анахронични по съдържание на новия век). Сецесионът у нас никога не се оформя като литературно направление, както е във Виена например. Но възпитаниците (литературни творци) на модерната европейска културна среда (Виена, Италия, Германия, Париж, Санкт Петербург), които създават същинския текстови корпус на българския литературен модернизъм, създават творбите си включително и в стила на сецесиона, имат свой декоративистичен период под влияние на югендцил, либерти стил, ар нуво, английския естетизъм, неоромантизма и руския модерн.

Цветана Георгиева отбеляза, че в нашата литературна наука липсва цялостно изследване и обобщение на българския литературен сецесион. В монографията си пресъздава картината на свързаност между концепти, имена, рецепции и художествени творби на български автори и европейски образци на сецесиона в различните му национални разновидности. Ръководена е от мисълта, че сецесионът е стил, който обхваща определени общи за всички изкуства от Fin-de-siecle – било то пространствени или темпорални – мотиви, тип герои и поетика. В книгата са анализирани десетки примери от автори на българския модернизъм, които са подредени по определен ред (вегетативни,

соларни, олфакторни и т.н.) сецесионни мотиви и персонажи, общи митологеми, идеи, предпочитание към декоративни детайли. Творби в стила на декоративизма/сецесиона се откриват освен в творчеството Райнов и Попдимитров, у Й. Йовков, Пенчо Славейков, Иван Грозев, Боян Дановски, Петко Тодоров, Чавдар Мутафов, Траянов, Стаматов, Страшимиров, Владимир Мусаков, Панайот Христов (Сирак Скитник), Трифон Кунев и др. А европейските образци провокират аналогии на българските творци с европейски писатели и художници като Ведекинд, Обрист, Муха, Оскар Уайлд, Леся Украинка, Габриеле Д'Анунцио, Балмонт, Шницлер, Тракъл, Кандински, Метерлинк и др.

Цветана Георгиева обърна внимание и на още един концептуален аспект в книгата си: думата „влияние“ е доста дискредитирана в съвременното мислене. Според нея не трябва да се говори за „влияния“ от Европа върху българския модернизъм, а за естествен процес на възприемане в съзнанието на българския творец на чужди културни матрици и претворяването им в собствения национален културен език. Трябва да се приеме, че се случва така, че българските рецепienti на европейския модернизъм веднага заговорват на чуждите културни езици – без да са подготвени и без да са познавали дълбоко чуждите литературни традиции, без да са имали своя български литературнокритически опит от Новото време до края на 19. век, който да бъде надграждан, и на който да се опират.

Доц. д-р Младен Влашки (Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“ – Университет Фрайбург, Германия) се сприя в изказването си на изследователския въпрос „Архив. Реконструкция. Канон. Наблюдения върху практическия опит по темата „Трансфер и рецепция на Виенската модерност в България“. Той сподели, че неговите проучвания по темата за културен трансфер между Виенската модерност и модернизирателната се българска култура в периода откъм 1890 до 1944 г., както и върху българската преводна и театрално-постановъчна рецепция на творби от Херман Бар, Хуго фон Хофманстал и Артур Шницлер в наблюдавания период, са го изправили пред голям брой проблеми и в изложението си се спира предимно на тези от практическо естество. На първо място, по разглежданата от него тема не са били налични никакви предхождащи изследвания с изключение на някои обзорни, по-скоро популяризаторски, статии. Единственото известно проучване за инсценировки на „Електра“ от Хофманстал и „Викът на живота“ от Шницлер на сцената на Народния театър в София, само констатира факти, но не дава обяснение за трансфера и за рецептивните мотиви и механизми. Също така в „Български книги“ са липсвали някои заглавия от посочените автори, а периодиката е останала изцяло непроучена. Единствените материали, на които той успява да се опре в известен смисъл, са свързаните с Теодор Траянов дисертации и сборници от конференции. Но и те работят без биографични основания и без познаване на цялостното, разпиляно из старата периодика, творчество на автора. Т.е. трябвало е да се започне почти от кола нула с литературната археология.

Младен Влашки посочи, че такова положение не може да бъде продуктивно в началото на 21. век и е една от причините за загубата на интерес към българската литературна история в европейски и световен план. В много страни по света този етап на подготвителна изследователска работа е отдавна завършен. Например критическото издание на творчеството на Хофманстал в 40 тома събира на едно място контекстуални, текстологични, рецептивни, биографично-мотивационни и т.н. основи за проучване и интерпретация. У нас относително полезни по темата могат да бъдат единствено критическите издания на Алеко Константинов, Петко Ю. Тодоров и П. К. Яворов. В изданието на Гео-Милевото творчество освен непълноти, могат да се наблюдават все още, цензурни подходи. За дигитализация на архивно наследство се заговори едва

преди няколко години. Като имаме предвид, че оригиналите на периодиката са достъпни в депозитните библиотеки в България, а архивните материали са разпилени из цялата страна, като в отделни случаи и дори не са описани (а информация за тях има налична в инвентарни книги), става ясно, че литературно-археологическата работа, която да гарантира сигурна научна основа на проучването, е почти непосилна за самостоятелно работещ изследовател като времев, а и като финансов ресурс. За жалост, проекти в тази посока не се подкрепят с охота и размах от институциите. В този контекст, проектните инициативи на Института по литература към БАН, макар и закъснели, бавни и не съвсем модерни, представляват верният подход към възможност за промени, които след десетилетия биха могли да преодолеят липсите на българския литературоведски позитивизъм, и да осигурят на литературоведите сигурна основа за „преосмисляне на канона“ от гледна точка на литературната наука.

Проф. д.ф.н. Антоанета Алипиева (Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“ – Белградски университет) представи книгата си „Вера Мутафчиева – между литературата, историята, политиката и геополитиката“ (2020). Монографията прави портрет на една от големите фигури на българската белетристика и историография – Вера Мутафчиева. Обхванати са всички аспекти на творчеството ѝ – от романистиката, през научното ѝ дело, мемоаристиката, до публицистичните ѝ текстове. Силно антимитологична като творец, Мутафчиева дава своята историческа истина за мита за турското робство, прави портрети на значителните ни възрожденски мъже, които, оказва се, не са иконични, нито са едноизмерни фигури на евтиния патриотизъм, проследява зависимостите на жестокото българско време на кърджалийството. Българското битие в Османската империя, по Мутафчиева, е огромен разказ за срещата на Изтока и Запада, за формирането на манталитета ни. Писателката е избрала Изтока, показал цивилизованост и образованост далеч преди Запада, който в последните два века има несправедливата амбиция да доминира. Монографията вижда корените и на съвременната геополитическа ситуация, която е изплела своята логика далеч назад във вековете. В компаративистичен анализ Антоанета Алипиева оглежда тази авторка в сравнение с Петър Мутафчиев, Тончо Жечев, Георги Марков, Иван Вазов, с известните турски османисти Халил Иналджък и Илбер Орталъ. Чрез полифоничните гласове се постига сложният контекст на възрожденското време (и същевременно неговата демитологизация) и историческата му логика.

Антоанета Алипиева подчерта, че монографията ѝ е първият опит да бъде събрано и осмислено голямото наследство на Вера Мутафчиева. Мутафчиева е безспорно, и преди всичко, балкански автор, сравнима с Иво Андрич или Орхан Памук. Книгата не премълчава и неудобни факти от биографията на Вера Мутафчиева, какъвто е принадлежността ѝ към ДС, прави се анализ на личните ѝ драми, оформили силен, но и агресивен характер.

В духа на тематиката на презентациите беше последвалото представяне от *доц. Бисера Дакова* (като съставител) на сборника „Иван Вазов и Константин Величков – във/отвъд Христоматията“ (2020). Изданието поставя въпросите възможно ли е Иван Вазов и Константин Величков да бъдат мислени извън своята неизменна сдвоеност? Всеки от тях според собствения си културен формат и в противовес на утвърдените литературноисторически представи: Константин Величков като водеща публична фигура, с откроените си роли на културен строител и пламенен политик, писател-художник в изгнание, автор на проникновена поезия за деца, а Иван Вазов като фоново засенен автор, попаднал в непатетични контексти и изследван като обект на канонизиране всред ритуалната логика на своите знаменателни юбилеи? Как да бъде възприемана „Българска христоматия“ (1884), чиито бележити съставители се изявяват

като провидци на бъдещи литературноисторически постановки и законодатели на класическото художествено пространство? Разколебавайки клиширани визии около двете авторови фигури този сборник успява да зададе други, (не)мислими посоки на тълкуване на факти из неосветените места на литературната история.

Накрая доц. д-р Елка Димитрова представи също Речника на българската литература след Освобождението, реализиран по проекта „Българската литература след Освобождението (1878) – личности и процеси, документи и артефакти (дигитален речник)“ и финансиран от ФНИ – МОН (2017). Е-изданието съдържа статии за писатели, критици и изследователи на българската литература, работили в периода от Освобождението (1878 г.) до нашата съвременност. Специфичен негов дял са енциклопедичните статии върху направленията, кръговете, периодичните издания на новата българска литература и нейните жанрове. Рубриките, от които е изграден, са замислени така, че да представят българската литература от периода в максимално пълен вид: „Автори“, „Направления и кръгове“, „Периодични издания“, „Жанрове“, „Фотогалерия“, „Документи и факсимилета“, „Гласове на български писатели“. Структуриран е интегрално, така че да има активни връзки между различните по тип рубрики (например: „Автори“ – „Жанрове“ – „Направления и кръгове“ – „Периодични издания“). Нов в българската речникова практика и атрактивен дял на Речника е разделът „Гласове на български писатели“, в който могат да бъдат открити записи на живата реч на авторите, взети от фонда на БНР. Елка Димитрова обърна внимание на обстоятелството, че проектът е отворен и се планира Речникът да бъде допълван и след изтичането на срока на финансирането му, тъй като стремежът на екипа е да се постигне възможно най-богата картина на новата и съвременната българска литература.

Форумът завърши с дискусия върху докладите и изказванията на участниците. Бяха дадени високи оценки за концептуалните трудове на колегите, бяха подкрепени техни съображения и дискутирани въпроси, поставени в отделни изказвания, свързани с преосмислянето през последните години на историколитературното възприемане на българската литература.